

SERES ATTILA

„SZOVJET MAGYAROK”

ÖTVEN ÉVE JELENT MEG BALLA LÁSZLÓ ELHÍRESÜLT CIKKSOROZATA

BEVEZETŐ

Balla László, a brezsnyevi korszakban a kádári magyar kormányzat által „a kárpátaljai magyarság félhivatalos vezetőjének” tekintett író, lapszerkesztő,¹ 1975–1976 fordulóján négy részből álló esszéjét tett közzé a *Kárpáti Igaz Szó* hasábjain. Ebben igazolni kívánta az úgynevezett „szovjet magyarok”, a kárpátaljai magyarság önálló politikai és társadalmi tudattal rendelkező, saját szellemi hagyományokkal bíró közösségének létjogosultságát, kialakulását és sajátos szociológiai és mentalitásbeli jellemzőinek meglétét az 1970-es évek derekára.²

Balla László gondolatmenetének lényege abban állt, hogy noha a kárpátaljai magyarság nyelvi és etnikai szempontból az egyetemes magyarság része, a második világháborút követő három évtizedben a Szovjetunió politikai, gazdasági, társadalmi és szellemi feltételrendszerében formálódott közösséggé. Emiatt a közösségi identitásának a szovjet politikai és állampolgári öntudat, vagyis a szovjet állami, politikai berendezkedés által meghatározott társadalmi, kulturális és mentális mintakövetés is a szerves részévé vált. Ezzel összhangban úgy vélte, hogy az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (USZSZK) Kárpátontúli területének magyar nyelvű irodalma a magyar emigráns kommunista irodalom által megteremtett hagyomány vonulatába illeszkedik.

¹ Lévay Csaba kijevi konzul titulálta ekként Balla Lászlót. Lásd: Lévay Csaba jelentése Puja Frigyes külügyminiszternek a kárpátaljai magyarság helyzetéről. Kijev, 1978. július 11. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), XIX-J-1-j (Külügyminisztérium TÜK-iratok), 1978/131. doboz, 004619/1978. szám (sz.).

² A cikksorozat pontos bibliográfiája: 1.) BALLA László: Szovjet magyarok. 1. Új fogalom. /A publicista jegyzetei/. *Kárpáti Igaz Szó*, 1975. november 23. 3. (Neon, VIII. évf. 37. sz.); 2.) BALLA László: Szovjet magyarok. 2. Hagyományok. /A publicista jegyzetei/. *Kárpáti Igaz Szó*, 1975. december 7. 3. (Neon, VIII. évf. 38. sz.); 3.) BALLA László: Szovjet magyarok. 3. Kötődések. /A publicista jegyzetei/. *Kárpáti Igaz Szó*, 1975. december 21. 3. (Neon, VIII. évf. 39. sz.); 4.) BALLA László: Szovjet magyarok. 4. Nem koegzisztencia! /A publicista jegyzetei/. *Kárpáti Igaz Szó*, 1976. január 4. 3. (Neon, IX. évf. 1. sz.)

Balla László cikksorozatának előzményeit, azaz a kárpátaljai magyar nemzeti kisebbségen belüli szellemi mozgásokat, vagyis a „másodgenerációs” magyar alkotó értelmiség irodalmi aktivizálódását és polgárjogi mozgalmát az 1960-as és 1970-es évek fordulóján már feldolgozták a Kárpátalja második világháború utáni magyar irodalmának genezisére és fejlődésére fókuszáló irodalom- és művelődéstörténeti szakmunkák.³ A forrásközléssel a cikksorozat utótörténetének rekonstruálásához és elemzéséhez egy szempontot kívánok tisztázni, mégpedig a magyar külügyi apparátusnak a Balla László esszéjére vonatkozó, jelenlegi tudásunk szerint leginkább ezekből a diplomáciai iratokból tükröződő megítélését.

A CIKKSOROZAT SZELLEMI ÉS IDEOLÓGIAI ELŐZMÉNYEI

Amennyiben arra a kérdésre kívánunk válaszolni, hogy milyen szellemi mozgások övezték és milyen ideológiai premisszák határozták meg Balla László esszéjének megírását, két tényezőt érdemes kiemelni.

Az első a „másodgenerációs” fiatal kárpátaljai magyar alkotók aktivizálódása az 1960-as évek második felében, majd a – már fent is említett – polgárjogi mozgalmának megindulása az 1970-es évek elején. Ez elsősorban arra vezethető vissza, hogy noha a brezsnyevi korszakban a kárpátaljai magyarság az akkori bipoláris világrend egyik szuperhatalmának politikai-állami keretei közé volt szorítva, összességében véve a centrumtól oly távol helyezkedett el, hogy szinte láthatatlan volt a moszkvai központi vezetés számára. Ez a periféria helyzet bizonyos értelemben előnyt jelentett számára, hiszen ezáltal valamelyest kapcsolódni tudott – hacsak egyoldalúan is – a határ túloldalán

³ A teljesség igénye nélkül lásd például az alábbi szakmunkákat: EPERJESI PENCKÓFER János: *Tetben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében*. Budapest, 2003. 38–59. – BÖTLIK József: *A hűség csapdájában. Kovács Vilmos (1927–1977). Pályakép és korrajz*. Budapest–Ungvár, 2003. 121–152. – *A „72-es beadvány”. Nemzetiségi és oktatáspolitikai a '60-as és '70-es években a Szovjetunióban. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének konferenciakötete*. Szerkesztette: DARCSI Karolina – DOBOS Sándor. Ungvár, 2013. – DUPKA György: *Magyar irodalmi élet Kárpátalján. Kultúrtörténeti vázlat, az írástudókat adó táj kulturális jellegzetességei, kortárs írók, irodalmi életet generáló intézmények adattára*. Ungvár–Budapest, 2017. (DUPKA, 2017.) 148–164. – CSÁSZÁR István: *A helyi magyar szellemi mozgáster újraértelmezése és annak következményei*. In: *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. Főszerkesztő: CSATÁRY György. Beregszász–Ungvár, 2021. (CSÁSZÁR, 2021.) 600–612. – VÁRADI Natália: *Ötvenéves az 1972-es beadvány. A kárpátaljai magyarság 1944 utáni újrászerveződése*. In: *Történelmi Szemle*, 2022/4. sz. 787–802.

zajló anyaországi kulturális folyamatokhoz. Kárpátalja magyar lakossága a magyar állami televízió és rádió adásaiból tájékozódott, közép-európai időzóna szerint élt, s nem utolsósorban nyomon követhette a szovjetnél jóval nyitottabb magyarországi kulturális élet alakulását.⁴

Balla László forrásértékű memoárja érzékletes képet fest elénk arról, hogy a „káros” és „fellazító” magyarországi társadalmi és kulturális hatásoktól a kárpátaljai helyi pártvezetés mennyire tartott, s milyen elszánt küzdelmet folytatott azokkal szemben. A „káros magyarországi jelenségek” közé sorolták például a vallási élettel szembeni bizonyos fokú toleranciát vagy a fogyasztói szemlélet egyes elemeinek, az érdekeltségnek, a jövedelemorientáltságnak a meglétét. A helyi pártvezetők számára azonban a legnagyobb fejfájást a magyarországi irodalom-, s általában véve művelődéspolitikája okozta, amely bizonyos fokú türelmet tanúsított az „idegen” ideológiai törekvésekkel és megnyilvánulásokkal szemben. Rendkívül aggasztotta őket a „három T” elve.⁵ Leginkább a „túr” kategóriával volt problémájuk, mert attól tartottak, hogy a Magyarországon megjelenő apolitikus, pesszimizista vagy az élesebb szociológiai kritikát megfogalmazó írások majd a kárpátaljai tollforgatókat is befolyásolni fogják. Nem véletlen tehát, hogy a *Kárpáti Igaz Szó*, a legolvasottabb magyar nyelvű területi sajtóorgánium szerkesztőségét is szüntelenül ezek ellensúlyozására buzdították, sőt a „káros magyarországi hatás” kivédését a lap egyik legfontosabb feladatául szabták. Az újság felületén kiemelten kellett kezelni az internacionalista nevelés és a szovjet hazafiság fontosságát és propagandáját.⁶

A „káros magyarországi tendenciák” hatásai és az azokkal szembeni hivatalos ideológiai és tevőleges küzdelem története egy közismert és mára rendkívül alaposan feldolgozott téma a magyar történeti és művelődéstörténeti irodalomban, ezért csak a legfontosabb mérföldköveinek a felsorolására szorítkoznék. Ezek az alábbiak: 1.) A Forrás Ifjúsági Stúdió

⁴ CSÁSZÁR, 2021. 606–607.

⁵ A „három T” elve a Kádár-korszak kultúrpolitikai doktrínájának legfontosabb jellemzője volt, s az alkotók három kategóriába („tiltott”, „túrt” és „támogatott”) sorolását jelentette. „Támogatott” alkotásnak a pártos és szocialista realista, „túrtnek” a nem marxista ideológiai alapokon nyugvó, de a fennálló rendszerkeretet elfogadó, „tiltottnak” az antimarxista és rendszerellenes alkotások számítottak. A „tiltott” és „támogatott” kategóriák a gyakorlatban már a Rákosi-érában is léteztek, a „három T” elve ennek változataként jelent meg a Kádár-éra szabadabb légkörében. Ez a kifinomultabb változat a köztudatban Aczél György nevéhez kapcsolódik, noha már az ő kulturális-politikai szerepvállalása előtt is a kultúrpolitikai gyakorlat szerves részét képezte.

⁶ BALLA László: *Szegény ember vízzel főz. Életem: a Kárpáti Igaz Szó. Visszaemlékezések 1947–1987*. Ungvárr, 2002. (BALLA, 2002.) 212–213.

megalakulása 1967-ben. 2.) Kovács Vilmosnak és Stumpf Benedek Andrásnak a *Tiszatáj* című folyóirat 1970. októberi és novemberi számában a kárpátaljai magyar irodalomról megjelent tabudöntő tanulmánya, amelyben követendőnek tartották a két világháború közötti nemzetközpontú magyar irodalom hagyományát. 3.) A József Attila Irodalmi Stúdió 1971. május 22-i megalakulása a *Kárpáti Igaz Szó* keretében a megszüntetett Forrás Stúdió helyett, a hivatalos politika által nyújtott „elégtételként”. 4.) A *Kárpáti Igaz Szó Elidegenedés* című szerkesztőségi – ténylegesen Balla László által megfogalmazott – cikke a lap 1971. augusztus 20-i számában. 5.) A fiatal kárpátaljai alkotók 1971. őszi úgynevezett „első beadványa”, amelyben tételesen válaszoltak az *Elidegenedés* vádjaira. 6.) A magyar értelmiségiek 1972. tavaszi úgynevezett „második beadványa”, amelyet követően véglegesen kizárták a kulturális közéletből és az oktatásból a magyar polgárjogi mozgalom vezéralakjait, Kovács Vilmost, Fodó Sándort és Stumpf Benedek Andrást, követőiket pedig háttérbe szorították.⁷

Balla László a memoárjában részletesen kitér a cikksorozat megszületésének a körülményeire. Ezek közül is az egyik legfontosabb volt a helyi, területi pártapparátus küzdelme a Magyar Népköztársaságból az USZSZK Kárpátontúli területére beszivárgó „negatív (társadalmi és szellemi) jelenségekkel” szemben. 1975. szeptember 20-án leváltották Georgij Smanyakót, a területi pártbizottság ideológiai titkárát, alighanem azért, mert még mindig kevesellték a „negatív jelenségekkel” szemben tanúsított erélyességét, s minden bizonnyal a számlájára írták a Forrás Stúdió és a *Tiszatáj* ügyét is. Legalábbis erre vallott, hogy az utóda, Nyikolaj Szemenyjuk,⁸ nagy gondal foglalkozott ezzel, s az ideológiai titkár és a főszerkesztő közti kötelező eszmecsere során gyakran szóba hozta a „káros magyarországi hatást” és az ellene való védekezés kérdését. Ilyenkor Ballának tájékoztatnia kellett őt arról, hogy mit tesznek e hatás kivédése érdekében. Szemenyjuk átnézte a magyarországi lapokat, követte a magyarországi tévéadásokat, hallgatta a magyar rádiót, ezért felettebb tájékozott volt a kádár-aczéli politika minden vonatkozása felől, amit a kárpátaljai magyarok „politikai nevelése” szempontjából egyre veszélyesebbnek ítélt meg. Az ő ötlete volt, hogy ezzel szemben konkrétan is állást kellene foglalni, s az ő biztatására született

⁷ Lásd a 3. sz. lábjegyzet bibliográfiai tételeit, illetve azok vonatkozó fejezeteit.

⁸ Szemenyjuk, Nyikolaj (1928–1986) ruszin származású közgazdász, politikus, az Ukrajnai Kommunista Párt (UKP) funkcionáriusa. A kárpátaljai Nagybocksón született. 1961–1973-ban az UKP Beregszászi Járási Bizottságának első titkára, majd 1975–1986-ban az UKP Kárpátontúli Területi Bizottságának ideológiai munkáért felelős titkára.

meg a *Szovjet magyarok* című publicisztika. Balla vele együtt dolgozta ki annak szinopszisát is. Eszerint Ballának nem kellett nyíltan kárhozotni a magyarországi vonalvezetést, de rá kellett mutatnia arra, hogy Kárpátalja viszonylatában az nem érvényes, az ott élő magyaroknak ugyanis a szovjet viszonyokhoz idomult a mentalitása, s mások az ideológiai nézeteik és igényeik. Balla bevallotta még, hogy Szemenyuk nem gyakorolt rá nyomást, ez csak egy baráti kérés volt a részéről, aminek teljesülése esetén kedvezményeket ígért neki, legfőképpen azt, hogy a *Kárpáti Igaz Szó* szerkesztőségét a magyar nemzetiségi kultúra fejlesztésének intézményi szolgálatába állíthatja. Miután a magyarországi és a kárpátaljai helyzet összehasonlítása okán kirobbant a botrány, Szemenyuk a karrierjét féltve azt a szívességet kérte Ballától, hogy teljes egészében vállalja a felelősséget a sorozat megírásáért, s állítsa azt, hogy arról a pártbizottságon előzőleg semmit nem tudtak. Cserébe felajánlotta, hogy a későbbiekben még inkább számíthat a magyar kisebbségi igények támogatására a maga részéről. Balla ebbe beleegyezett.⁹

A másik tényező az általános, az egész Szovjetunióra érvényes ideológiai kurzus és keretrendszer volt. Balla László cikksorozata – ideológiai értelemben – nem egy talajvesztett ember szélmalomharcának a lenyomata, hanem éppen ellenkezőleg, az esszé megírásának háttérében álló szándék, illetve maga az esszé, tökéletesen beágyazódott a korabeli szovjet társadalompolitikai kurzusba, a „szovjet nép” megteremtésének doktrínájába.

A „szovjet nép” fogalmát már a két világháború között is használták, elsősorban a Szovjetunió lakosságának megjelölésére, de ideológiai bebetonozására és tudatos társadalompolitikai célzatú alkalmazására a brezsnyevi korszakban került sor, ekkoriban kezdett széles körben elterjedni. A „szovjet nép” terminológiájának ideológiai meggyökereztetése elsősorban a politikai és társadalmi kohézió erősítését, a partikuláris „burzsoá nacionalizmus” megnyilvánulási formáival szembeni küzdelmet szolgálta. Ezt a küzdelmet ugyanis azzal is meg lehetett indokolni, hogy a Szovjetunió állami, gazdasági és szociális fejlődésében a legmagasabb lépcsőfokot jelenti a „szovjet nép” kialakulása. Az 1960-as évek politikai, társadalmi és – a politikai dogmák alátámasztására hivatott – tudományos diskurzusában a „szovjet nép” mint kohéziós erő és identitásképző formula tényleges megteremtésének lehetőségét illetően két megközelítés volt jelen. Az egyik az „összeolvasztás” (*szlijanyie*), a másik a „közelítés” (*szblizsenyie*) volt.

Az előbbi szerint az összes nemzetet a Szovjetunióban az egységes, s az eredeti nemzeti entitásoktól elütő „szovjet nemzetben” kell egyesíteni. A

⁹ BALLA, 2002. 220–224.

szovjet pártállam egyes korifeusai szerint a „szovjet nemzet” egyáltalán nem tekinthető a hagyományos értelemben vett nemzetnek, hanem az a polgári nemzetet és a nemzeti identitást meghaladó, annál jóval magasabb rendű és átfogóbb történelmi (sors)közösség.

Ezzel szemben az utóbbi elismerte a nemzeti identitások időtállóságát.¹⁰ A Magyarországon és Kárpátalján ezzel kapcsolatban meggyökeresedő téves nézetek miatt le kell szögezni, hogy a „szovjet nép” ebben az értelemben nem egy etnikai alapokon nyugvó új nációt takart, hanem egy új, politikai és szociális elvek, illetve az azokhoz kötődő kulturális mintázatok alapján szerveződő és működő történelmi közösséget.¹¹ A dogma lényege tehát nem az volt, hogy a klasszikus, XIX. századi európai nacionalizmusok mintájára etnikai értelemben is egybegyúrja az ország lakosságát, hanem az, hogy az egyes nemzeti és nemzetiségi entitásai közötti kohéziót az internacionalista politikai és társadalmi együttműködés propagálásával erősítse, a kohézió érdekében nemzetek feletti igazodási pontot kijelölve, mindezzel megteremtve az azonos állampolgári identitást vallók politikai közösségét. Ha nagyon hasonlítani akarnánk ezt valamelyik XIX. századi identitásmintához, akkor leginkább az Osztrák–Magyar Monarchia birodalmi szupranacionális tudatához lehetne.

Az 1960-as és 1970-es évek fordulójára az erről folytatott háttérviták lezárultak, s kikristályosodott, hogy a politikai gyakorlatban inkább a „közelítés” dogmája nyer teret. Minden kétséget kizáróan már ezt demonstrálta az a tény, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) 1971. március 30–április 9. között üléselő XXIV. kongresszusán a Központi Bizottság beszámolójában elhangzott az ezt konkretizáló tézis: „A szocializmus építése során kialakult egy új történelmi közösség – a szovjet nép.” Az 1976. február 24–március 5. közötti XXV. kongresszuson pedig ismét megerősítették azt: „Abból indulunk és indulunk ki, hogy egy új történelmi közösség alakult ki nálunk – a szovjet nép, melynek alapját a munkásosztály vezetése alatt a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség megbonthatatlan szövetsége, valamint az ország összes nemzetének és nemzetiségének barátsága képezi.”¹²

¹⁰ SCSEBBAK, Andrej – BOLJACSEVEC, Lilija – PLATONOVA, Jevgenyija: Isztorija szovjetszkoj nacionalnoj polityiki. Kobilebanija majatnyika? *Polityicseszkaia nauka*, 2016/1. sz. (SCSEBBAK–BOLJACSEVEC–PLATONOVA, 2016.) 110.

¹¹ BULIGINA, Tamara – AMBARCUMJAN, Karine: K voproszu ob isztorii formirovanyija koncepcii „novaja isztoricseszkaia obszcsnoszty – szovjetszkij narod” i jevo realizacija v 1970–1980-e godi. *Isztorija: fakti i szimvoli*, 2022/3. sz. 55–56.

¹² Uo. 54.

Egyrészt fontos tehát leszögezni, hogy Balla László cikksorozata abban a kontextusban is értelmezhető, hogy éppen a „szovjet nép” dogmáját „kodifikáló” két SZKP-kongresszus közötti időszakban, de nem sokkal a XXV. kongresszus előtt született. Balla úgy vélte, hogy a Szovjetunióban élő magyar népcsoport létét és előrejutását az biztosíthatja, ha sikeresen integrálódik a globális erőterben is sziklaszilárd Szovjetunió politikai, társadalmi keretei közé. A létperspektívák felől nézve akkoriban a Szovjetunió még realitásnak tűnt.¹³ A cikksorozat tehát a magyar nemzetiségű lakosság integráció iránti készségének a deklarálását és demonstrálását is szolgálta a XXV. kongresszusra készülő szovjet vezetés felé. Erre Váczi László kijevi főkonzul is rámutatott az 1976. február 12-i jelentésében.¹⁴

Másrészt azt is hangsúlyozni kell, hogy a „szovjet nép” képzetének sulykolása és társadalmi meggyökereztetésének erőltetett szándéka – még így, ebben a lebutított formájában is („közelítés”) – érezhető ellenszenvet váltott ki az egyes tagköztársaságok és közigazgatási szubjektumok anyanyelvi kultúrához kötődő fiatal nemzeti-nemzetiségi értelmisége körében.¹⁵ Erre vonatkozó adekvát források híján nem lehet pontosan megállapítani, hogy a lapot előfizető kárpátaljai magyar olvasóközönség hogyan fogadta a cikksorozatot közvetlenül a megjelenése után, s mit gondolt az abban kijelölt identitáspolitikai kurzusról. Mint az általam közölt dokumentumok erről tanúskodnak, Balla László szerint az „helyeslésre és egyetértésre talált az újság olvasóinak körében”. Nem tudni, hogy ez mennyire tükrözte a valós tapasztalatát, vagy ez már az utólagos apologetikájának volt taktikai eleme, az bizonyos, hogy – már a botrány lecsengése időszakában – ezt állította Váczi László kijevi konzulnak.¹⁶ Nyilvánvaló, hogy a hivatalos ideológiai kurzussal szöges ellentétben lévő nézetek nem jelenhettek meg a *Kárpáti Igaz Szó* hasábjain, az esetlegesen a valóságot jobban tükröző ellenvélemények özönét olvasói levelek formájában nem tehette közzé a lap.

Sokkal valószínűbb, hogy a lapot olvasó, társadalmi értelemben tudatosabb közönség reakciói inkább abba az általános mintázatba illettek, amelyről az egyes tagköztársaságok fiatal értelmiségi rétegének recepciója kapcsán írtam. Erre a kortárs alkotók évtizedekkel későbbi, nyilván személyes emlékekanyagból és érzelmekből is táplálkozó véleménye alapján is következtetni

¹³ BALLA, 2002. 222.

¹⁴ Lásd az 1. sz. dokumentumot.

¹⁵ SCSEBBAK– BOLJACSEVEC–PLATONOVA, 2016. 110.

¹⁶ Lásd a 4. sz. dokumentumot.

lehet. Ebből elég finoman kitapinthatóak a képzett, s valamelyest autonóm módon gondolkodó csoportok ellenérzései. Vári Fábíán László, aki egyenesen „megideologizált örültségnek” titulálja a cikk mondanivalóját, azt állítja, hogy a szerzőn kívül senki nem vette komolyan annak tartalmát.¹⁷ A szemtanúi hitelességgel véleményt formáló Stumpf Benedek András a sorozatot ehhez hasonlóan „szervilis hittételnek” minősíti,¹⁸ szerinte ugyanis nem lett volna szükség arra, hogy a helyi magyar írótszadalom csatlakozzon a politikai-ideológiai kampányokhoz. Úgy véli, hogy alapvetően téves volt az, hogy Balla az 1960-as évek második felétől kibontakozó irodalmi életet erőltetetten a magyar emigráns kommunista irodalmi tradícióba akarta illeszteni.¹⁹

Évtizedekkel később már Balla László is kritikusan viszonyult a saját írományához. Utólag úgy érezte, hogy a *Szovjet magyarok*ért nagyobb felelősség terheli, mint az *Elidegenedés*ért, amit kifejezetten hatalmi nyomásra kellett megírnia, míg előbbi részben kérésre, részben meggyőződésből vetette papírra. Mindemellett bevallotta azt is, hogy évtizedek távlatából visszatekintve ezt a cikksorozatot is hibásnak tartja.²⁰

A MAGYAR DIPLOMÁCIAI IRATOK TANÚSÁGA

Balla a memoárjában kész tényként említi, hogy Budapest rosszallása magyar kormányzati körökből szivárgott ki, és a szovjet központi pártvezetés magyar diplomáciai csatornán keresztül értesült erről.²¹ A mellékletben publikált forrásaink ugyanakkor ezt nem erősítik meg. A cikksorozatra vonatkozóan jelenleg nem áll rendelkezésünkre más, a kormányzat vagy a pártvezetés berkeiben született dokumentum, csak az itt közölt értékelő feljegyzések. Ezek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a magyar

¹⁷ VÁRI FÁBÍÁN László: „Mint egy Russzó Ermenovillében”. Gondolatok az állampolgárság körül. *Hitel*, 2013/2. sz. 45.

¹⁸ S. BENEDEK András: *Készülődés. A kárpátaljai magyar írás. /Kárpátaljai Magyar Könyvek. 158./* Ungvár, 2007. 16.

¹⁹ Uo. 44. Görömbei András azért ítéli alapjában tévesnek Balla tradíciókijelölését, mert úgy gondolja, hogy a kisebbségi irodalmaknak az irodalmi életben belüli egyenlő esélyét éppen az biztosítja, hogy a múltat és a jelent illetően egyaránt a teljes nemzeti irodalomból vehetnek ösztönzéseket. Szerinte a „szovjet magyarok” fogalma – illetve az azt meghonosítani igyekvő „szolgalelkűség” – a szovjet viszonyok között amúgy is korlátok közé szorított kárpátaljai magyar irodalom hagyományát csak még jobban („ijesztően”) le akarta szűkíteni. GÖRÖMBEI András: *A kárpátaljai magyar irodalom sajátosságai. Acta Hungarica* (Ungvár), VI. évf. (1995) 154–155.

²⁰ BALLA, 2002. 221–224.

²¹ Uo. 222.

diplomácia álláspontja az volt, hogy a Külügyminisztérium a cikksorozattal kapcsolatos kifogásait hivatalos formában ne vesse fel, sem a kormányzaton belül, sem a Szovjetunióban. Sőt, az e tekintetben született belső feljegyzések kifejezetten azt ajánlották a külügyi vezetésnek, hogy arra utasítsa Váczi László kijevi konzult, hogy semmilyen lépést ne tegyen ebben az ügyben. Ebben a Külügyminisztérium két főosztályvezetője, Sebestyén Jenő és Bobvos György is egyetértett, sőt abban is konszenzus volt kettejük között, hogy az esszére vonatkozó információs anyagot a felső vezetésen kívül szélesebb körben ne terjesszék.²²

Váczi László 1976. október 14-i jelentéséből az derül ki, hogy akkor még a vele négyszemközt beszélgető Balla László is csak annyit állított, miszerint elképzelhető, hogy Konsztantyin Katusev, az SZKP KB titkára magyar forrásból szerzett tudomást a cikksorozat hírérl. Beszédes, hogy Balla Lászlónak ezt a feltételezését a magyar diplomata semmilyen formában nem erősítette meg. Szükséges felhívni a figyelmet még arra az apró mozzanatra, hogy Balla a Váczi-val folytatott beszélgetése során betartotta a diszkrécióra vonatkozó ígértét, amit Szemenyjuknak tett, és az őt a cikksorozat megírására buzdító szovjet-ukrán apparatsik nevét nem említette meg a magyar diplomata előtt sem.²³

Az bizonyos, hogy a cikksorozat a magyar–szovjet kapcsolatokban is teherként jelentett. Ennek rossz emlékét még majdnem két évvel később, 1978-ban is felidézte Kótai Géza, az MSZMP KB Külügyi Osztályának referense egy szolgálati használatra szánt feljegyzésében: „Problémákat okozott a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztőjének, a területi PB²⁴ tagjának, Balla Lászlónak az SZKP XXV. kongresszusát megelőző cikksorozata. A XXIV. kongresszus azon megállapítása alapján, hogy a több évtizedes közös harcban és munkában kialakult a szovjet emberek új, történelmi közössége: a szovjet nép, azt bizonygatja, hogy »a kárpátotúli magyarok többsége az új történelmi közösségnek méltó tagjává, testestül-lelkestül szovjet emberré vált«. Balla László alapján helyes következtetéseket vont le, érvelése ugyanakkor sok helyen hibás, pontatlan, primitívizált. A magyar nemzetiségűek helyzetét több kérdésben (például vallásgyakorlás, a mezőgazdasági dolgozók szocialista öntudatának kérdése stb.) leegyszerűsítve, egysíkúan hasonlítja össze hazánk gyakorlatával. Nem el-

²² Igaz, a későbbi magatartás tekintetében Sebestyén Jenő szinte szó szerint átvette Bobvos György javaslatait. Lásd a 2. és 3. sz. dokumentumot.

²³ Lásd a 4. sz. dokumentumot.

²⁴ Vagyis: pártbizottság.

lenőrizhető, de mindezidáig megbízhatónak bizonyult személyek információja alapján tudjuk, hogy K. P. Katusev elvtárs a cikksorozat kérdésében telefonon tárgyalt V. V. Scserbickij elvtárssal, olyan értelemben, hogy »ne rontsátok a magyar–szovjet viszonyt«. A kérdéssel az Ukrán KB Politikai Bizottsága is foglalkozni kívánt, Balla László ellen a területi pártszervek pártfegyelmi eljárást indítottak. J. V. Ilynickij elvtárs, a területi PB első titkára a felelősséget a cikksorozatért magára vállalta, végül az ügy lekerült a napirendről. Balla László azóta mérsékeltebb magatartást tanúsít.”²⁵

Kótai a budapesti pártközpontba érkező információk alapján jól érzékelte azt, hogy Balla hozzáállása azóta megváltozott, bár a valós ideológiai kötöttségeket figyelembe véve egy főszerkesztői pozícióban Balla habitusát tekintve nyilván nem a „mérsékelt magatartás” volt a helyes kifejezés, hanem az a megállapítás, hogy az eset után jóval óvatosabbá vált. Ezt plasztikusan szemlélteti egy még későbbi diplomáciai irat, Maklári György kijevi főkonzul Tóth Józsefnek, a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya vezetőjének címzett 1982. február 5-i (főnöki) levele. Ebben a bizalmas jelentésben Maklári a két nappal korábban a főkonzulátuson Ballával folytatott beszélgetéséről tájékoztatta a felettesét. A főszerkesztő elmondta neki, hogy 1981 októberében az UKP Kárpátontúli Pártbizottsága előtt kellett beszámolnia az SZKP XXVI. kongresszusa határozatainak végrehajtása érdekében kifejtett tevékenységéről, vagyis az egész lap politikai nevelő munkájáról. A beszámoltatás során elmarasztalták Ballát. A pártbizottság ugyanis rámutatott, hogy a lap több területen nem mutat kellő aktivitást. Balla ezt nem is tagadta, ugyanakkor azzal indokolta, hogy ha minden felvetett igénynek eleget kívánnának tenni, egyidejűleg több szaklap szerepét kellene betölteniük. Felvetették azt is, hogy a lap nem lép fel kellő mértékben az emigrációval szemben. Elmondta Maklárinak, hogy ezt a kifogást is jogosnak tartotta, ám kinyilvánította, hogy „ő maga sem kíván erről a témáról írni, emlékezve arra, hogy 4-5 évvel ezelőtt felső sugallatra írt egy cikksorozatot, amely mikor rosszul ütött ki, mindenki elállt mellőle.”²⁶ Ezen a ponton mutatkozik meg igazán, hogy Balla, miután egyszer már – köznyelvi, de találó kifejezéssel élve – „megégette magát”, sokkal elővigyázatosabbá és körültekintőbbé vált: nem kívánt „baráti kérésnek eleget téve”, s végképpen nem felsőbb megrendelésre bármit lehozni a lapban.

²⁵ Kótai Géza tájékoztató feljegyzése az MSZMP KB Külügyi Osztálya számára a kárpátaljai magyarság helyzetéről. Budapest, 1978. január 23. MNL OL, M-KS (MDP-MSZMP iratai), 288. fond, 32/b. csoport, 149. doboz, 90/1978. őrzési egység.

²⁶ Maklári György főnöki levele Tóth Józsefnek. Kijev, 1982. február 5. MNL OL, XIX-J-1-j, 1982/129. doboz, 001407/1982. sz.

DOKUMENTUMOK²⁷

1.

Váczi László kijevi főkonzul jelentése a Külügyminisztériumnak Balla Lászlónak a *Kárpáti Igaz Szóban* megjelent cikksorozatáról
Kijev, 1976. február 12.

Gépelte eredeti. MNL OL, XIX-J-1-j, 1976/127. doboz, 001387/1976. sz.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa	Szigorúan titkos!
Генеральное Консульство	Kijev, 1976. február 12.
Венгерской Народной Республики	<u>Tárgy:</u> Észrevételek a Kárpáti Igaz Szó cikksorozatával kapcsolatban

13/szt/1976.

Készült: 4 példányban

Központ: 2 példány

Moszkva: 1 példány

Saját: 1 példány

Készítette: Almási Sándor

Gépelte: Szabó Zosia

Melléklet: A Kárpáti Igaz Szó 1975/274[-es], 285[-ös], 297[-es] és 1976/2-es számai

Külügyminisztérium

Budapest²⁸

Az Ukrán KP Kárpátontúli Területi Bizottságának és a területi tanácsnak a magyar nyelvű napilapja érdekes cikksorozatát közölte „Szovjet magyarok”

²⁷ A dokumentumok „látképén”, tehát azok eredeti tagolásán és szövegrendezésén nem változtattam. A kézírások aláírásokat mindenhol kurziváltam. Az értelemzavaró központozást megváltoztattam vagy kiegészítettem, az ugyancsak értelemzavaró módon hiányzó szavakat, toldalékokat vagy névelőket szögletes zárójelbe téve toldottam a szövegbe. Az 1. és 3. sz. dokumentumban szereplő írók és alkotók nevéhez nem írtam életrajzi lábjegyzetet. A szovjet pártállamot kiszolgáló ukrán vagy ruszin származású apparatschikok nevei az eredeti dokumentumokban oroszos alakban szerepelnek, ezért a lábjegyzetben is ebben a formában adtam meg őket.

²⁸ A jelentést 1976. február 17-én érkezették a Külügyminisztériumban. Az akta fedőlapján olvasható ügyviteli utasítások: „Intézkedésre: Sebestyén elvtárs – Intézkedés: Szilánk elvtárs (lásd bent!) 3/17. Sebestyén – SZB 3/19. (átvétel) – Véleményezésre: Sebestyén elvtárs SZB 4/6. – Tájékoztatásra: Marjai elvtárs (kérte) Marjai II/17. – Bobvos elvtárs (látta) – Irattárba: 1977. II. 28. Sebestyén.”

címmel Balla László²⁹ főszerkesztő tollából, aki a terület magyar anyanyelvű értelmiségének egyik legtekintélyesebb személyisége, a megyei Pártbizottságnak is tagja.

Figyelemre méltó a cikksorozat megjelenésének időpontja. Az ugyanis megelőzte, illetve egybeesett az SZKP és az Ukrán KP kongresszusaira való felkészülés időszakával,³⁰ így a cikksorozat lényegében a Kárpátontúli területen élő magyar anyanyelvű lakosságnak az ország és a párt életének legfontosabb eseményéhez való viszonyulását, igazodását elemzi.

A sorozat a dolgok kulturális, tradicionális oldalaira helyezi a hangsúlyt, s az elmúlt harminc év történelmi változásainak számvetését próbálja adni.

A cikk lényegében akörül a gondolat körül forog, amelyet az SZKP KB-nak a párt XXIV. kongresszusára készült beszámolója így fogalmazott meg: „A szocializmus építésének éveiben országunkban kialakult az emberek új, történelmi közössége, a szovjet nép.”³¹

A szerzőnek kimondatlanul is az a végső konklúziója, hogy az idézetben megfogalmazott tény a terület magyar nemzetiségű lakossága esetében tulajdonképpen most van a befejezés, a végső megvalósulás stádiumában. Természetes azonban, hogy ez a társadalmi-gazdasági mozgás nem abszolút értelmű, és nem ellentmondás nélküli. Előfordulnak még a „nemzeti elzárkózásnak, múltba kapaszkodásnak” az esetei is. Vannak, akik „más úton indulnak el”, nem akarják hazájukként vállalni a Szovjetuniót, vagy nem tudnak beilleszkedni a szovjet nép közösségébe.

Tapasztalataink és értékelésünk szerint ezen kategória egy részét éppen azok alkotják, akik elsősorban Magyarországra és Izraelbe kívándorolnak,³² illetve ezzel a gondolattal foglalkoznak.

²⁹ Balla László (1927–2010) kárpátaljai magyar költő, író, műfordító, lapszerkesztő. A felvidéki Pálocon született. 1947-től a *Kárpáti Igaz Szó* olvasószerkesztője, az 1965. június 1-jén első ízben a *Zakarpaszka Pravdától* részben eltérő tartalommal, majd 1967. március 8-tól önálló magyar kiadású napilapként megjelenő *Kárpáti Igaz Szó* főszerkesztője 1987. augusztus 13-ig. 1971. május 22-én a Forrás Stúdióval szemben létrehozott József Attila Irodalmi Stúdió megalapítója, 1981. decemberig elnöke. 1988-ban a József Attila Alkotóközösségnek egyik alapító tagja. 1989-ben a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséget (KMKSZ) létrehozó tíztagú szervezőbizottság tagja, 1989–1992 között a KMKSZ választmányának tagja.

³⁰ Az SZKP XXV. kongresszusát 1976. február 24–március 5. között tartották Moszkvában. Az UKP XXV. kongresszusát 1976. február 10–13. között tartották Kijevben.

³¹ Erre lásd a bevezető tanulmányt.

³² A Kijevi Főkonzulátus konzuli körzetéből a Magyar Népköztársaság területére áttelepülőkről az első önálló jelentést 1975-ben készítette el a főkonzulátus. Eszerint 1974-ben a ténylegesen áttelepültek létszáma 343 fő volt. Lásd: Váczi László jelentése a Külügyminisztériumnak a főkonzulátus konzuli kerületéből Magyarországra áttelepülőkről az 1974. évben. Kijev, 1975. február 24. MNL OL,

A cikksorozat fő mondanivalójával és konklúziójával egyet lehet érteni. Ugyanakkor vitathatóak, leegyszerűsítettek a szerző egyes kulturális vonatkozású megállapításai és a magyarországi társadalmi, ideológiai, kulturális helyzettel történő összehasonlításai, szembeállításai.

A Kárpátontúlon és a Magyarországon élő magyarok társadalmi-gazdasági viszonyaiban lévő különbözőségeket nagyobbaknak érzékelteti, mint ahogy az a valóságban van. A vallással kapcsolatban a kérdést mechanikusan leszűkíti az egyházak közéleti-oktatási szerepére és a vallásyakorlásra.

A sorozat leginkább vitatható megállapításai a területen élő mai szovjet magyarok kulturális hagyományaihoz, kulturális kötődéséhez kapcsolódnak. Helyes választ ad, amikor a hagyományok, kötődések köréből kirekeszti a két világháború közötti és alatti reakciós, esetleg fasisztoid magyar írók, művészek munkásságát. Balla László ugyanakkor a hagyományt és kötődést leszűkíti a Tanácsköztársaság bukása után a Szovjetunióban menedéket talált magyar írókra, művészekre, 1945 után pedig a Szovjetunió népeinek irodalmára, művészetére, s a területen akkor élt kisszámú magyar nyelvű írókra. Zalka Mátét, Hidas Antalt, Lányi Saroltát, Madarász Emilt, Karikás Frigyeszt, Illés Bélát, Balázs Bélát stb. az első szovjet magyaroknak nevezi. Ezzel lényegében teljesen figyelmen kívül hagyja, mint hagyományt és kötődést a felszabadulás előtti magyarországi haladó, forradalmi irodalmat, művészetet és a felszabadulás után születő és egyre erősödő szocialista irodalmat és művészetet.

A probléma itt véleményünk szerint abban van, hogy 1945 után Kárpátalján, az akkori sajátos körülmények között, objektív és szubjektív tényezők alapján egyaránt, nem alakult ki egy sajátos, az akkori társadalmi-gazdasági viszonyoknak megfelelő nemzeti jellegű magyar nyelvű irodalom, művészet. Ez az ellentmondás, viszonylag jelentős elmaradás végigkíséri a Kárpátontúli terület fejlődésének harminc évét. (Ezt a tényt – igaz, hogy csak zárójelben – a szerző is elismeri.) Ebben – véleményünk szerint – szerepet játszott az is, hogy azoknak az íróknak, művészeknek jelentős része, akik akkoriban a Kárpátalján éltek, a hazai három „T” kultúrpolitikai elv esetében csak a túrt és tilt kategóriába fértek volna bele. A megjelentetésre alkalmasak többsége pedig nem képviselt megfelelő irodalmi színvonalat.

XIX-J-1-j, 1975/131. doboz, 001781/1975. sz. 1975-ben a ténylegesen áttelepedett személyek száma már 408 fő volt. Lásd: Váci László jelentése Puja Frigyesnek a főkonzulátus konzuli kerületéből Magyarországra áttelepülőkről az 1975. évben. Kijev, 1976. június 4. MNL OL, XIX-J-1-j, 1976/128. doboz, 003751/1976. sz. Erre részletesen: SERES Attila: A kárpátaljai magyarok tömeges áttelepődése Magyarországra 1979 és 1990 között. *Kárpát-haza Szemle*, 2024/1. sz. 6–42.

Ezen a területen bizonyos jövőbeni eredményekkel kecsegtető vállalkozásnak számít a Kárpáti Igaz Szó szerkesztősége mellett működő József Attila irodalmi klub tevékenysége. Fórumot biztosít a kezdő fiatal íróknak.³³ Ezen kísérlet sikeres kibontakozása eredményeként közelebb kerülhet annak az ellentmondásnak a megszüntetése, amely a fejlett társadalmi-gazdasági viszonyok, és az annak színvonalas tükrözésében elmaradt irodalmi, művészeti szféra között húzódik.

A jelentés megírásával az volt a célunk, hogy felhívjuk illetékes politikai és kulturális vezetőink figyelmét a Kárpátalján élő magyar nemzetiségű lakosság életét, helyzetét elemző, értékelő és ugyanakkor a magyarországi viszonyokat is érintő cikksorozatra. Szükségesnek ítéljük, hogy az illetékesek megismerjék a cikksorozatot, amely más forrásból nem valószínű, hogy ismertté vált. Javasoljuk, hogy a Külügyminisztérium Tájékoztatási Osztálya gondoskodjon a cikksorozat lesokszorosításáról (esetleg az MTT³⁴ útján) és az illetékes vezetőkhez való eljuttatásáról.

Váczai László
(Váczai László)³⁵
főkonzul

2.

Bobvos György értékelő feljegyzése Sebestyén Jenő számára a Kijevi Magyar Főkonzulátus Balla László cikksorozatáról szóló jelentéséhez
Budapest, 1976. április 13.

Kézírásos eredeti. MNL OL, XIX-J-1-j, 1976/127. doboz,
001387/1976. sz.

³³ A József Attila Irodalmi Stúdió 1971. május 22-én alakult meg Ungváron, a *Kárpáti Igaz Szó* keretében a megszüntetett Forrás Stúdió helyett, a hivatalos politika által nyújtott „elégtételként”. Alapítója Balla László, a lap főszerkesztője, elnöke Márkus Csaba, a lap helyettes főszerkesztője, titkára pedig Erdélyi Gábor, a kulturális rovatának vezetője volt. Az alkotóműhely az 1970-es években a brezsnyevi-szuszlovi irodalompolitika jegyében fejtette ki működését. 1981-ben háromtagú elnökség – Balla D. Károly, Dupka György, Horváth Sándor – vette át az irányítását. A műhely tagjainak száma 1987-re közel ötven főre gyarapodott, akik közül körülbelül harmincan publikáltak rendszeresen. A *Kárpáti Igaz Szó* hasábjain havonta megjelenő, kivágható formátumú irodalmi mellékletükben, a *Lendületben* a szépirodalmi írásokon kívül irodalomtörténeti, szociológiai, nyelvészeti és néprajzi dolgozatokat jelentettek meg. A stúdió keletkezéstörténetéről és tevékenységéről részletesen: DUPKA, 2017. 160–167.

³⁴ Vagyis: a Magyar Távirati Iroda.

³⁵ Váczai László (1928–2007) diplomata, főkonzul. 1973. március 27-től 1978. június 23-ig a Kijevi Magyar Főkonzulátus vezetője. Részletes életrajza: *Főkonzulok, követek, nagykövetek 1945–1990*. Szerkesztette: BARÁTH Magdolna – GECSÉNYI Lajos. /Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak/ Budapest, 2015. (BARÁTH-GECSÉNYI, 2015.) 285.

Sebestyén elvtársnak:³⁶

1.) A cikksorozat értékelésével, elemzésével egyetérték.

2.) Az elemzés végén viszont mutassunk rá a cikksorozat egyik legproblematisabb elemére: arra, hogy Balla a Szovjetunióban élő magyar nemzetiség helyzetét, a helyzetet befolyásoló, meghatározó körülményeket, viszonyokat úgy mutatja be, hogy azt szembeállítja azokkal a társadalmi-politikai körülményekkel, viszonyokkal, amelyek között a magyarországi magyarság él. Ez nem feltétlenül a szerző szándékából következik, hanem inkább hibás alapállás következménye. Objektíve határvonalat³⁷ húz a magyarországi és a SZU-beli magyarok életét, helyzetét meghatározó társadalmi viszonyok közé, tehát a különbségeket, és nem az azonos társadalmi rendszer felé haladást hangsúlyozza. [Ezt a gondolatot kellene egy kicsit részletesebben még kifejteni.]³⁸

3.) A cikksorozatban van egy-két tárgyi tévedés, pontatlanság is (például a TSZ-mozgalom befejezésének időpontja stb.),³⁹ ami ugyancsak a magyarországi helyzet rovására módosítja az összképet. Ezeket is ki kellene gyűjteni.

4.) Az elemzés nem tartalmaz javaslatot, nem vonja le a következtetést, mit tegyünk. Szerintem a következőket kellene megfogalmazni:

- A főkonzuli jelentést a felső vezetés megkapta, ennél szélesebb körben nem kell terjeszteni, ismertetni.

- Hivatalos formában a cikksorozattal kapcsolatos kifogásainkat ne ves-sük fel, sem itt, sem a SZU-ban (legalább is külügyi vonalon ne).

- Váczi elvtársat tájékoztassuk arról, hogy ebben az ügyben mit tettünk, és utasítsuk, hogy az ottani magyar nemzetiség helyzetének alakulását – a szükséges óvatossággal – továbbra is kísérje figyelemmel, jelentsen erről, de konkrét lépéseket ne tegyen.

³⁶ Sebestyén Jenő (1923–2004) műszerész, közgazdász, diplomata. 1973–1979-ben a Külügyminisztérium I. Területi (Szovjet) Főosztályának helyettes vezetője, majd vezetője. Részletes életrajza: BARÁTH–GECSENYI, 2015. 253.

³⁷ Itt és a továbbiakban is aláhúzások a szöveg szerzőjétől kék színű tollal.

³⁸ Ez a mondat áthúzva az eredetiben.

³⁹ A második világháború után a kollektivizálás („tétesítés”) – szovjet mintára – a nagybirtokrendszer felszámolását és a mezőgazdasági termelésnek termelősövetkezetek, termelősövetkezeti csoportok és állami tulajdonú gazdálkodó szervezetek (állami gazdaságok) keretében történő újjászervezését célozta. Az állami irányítású szövetkezetesítés három hullámban zajlott: 1949–1953-ban, 1955–1956-ban és 1958–1961-ben. Az egyéni gazdálkodók jelentős részét egy 1958 decemberétől 1959 márciusáig tartó, 4 hónapos intenzív kampány keretében léptették be a termelősövetkezetekbe. A folyamat 1961–1962-re befejeződött. Ennek eredményeként az 1957-ben nyilvántartott 1,6 millió egyéni gazdálkodóból 1961 tavaszára már csak 150 ezer maradt. Az egyéni gazdák aránya 1962-ben már csak 6,5%-ot tett ki a teljes, agráriumból élő népességben belül.

A fenti gondolat beépítése után az átdolgozott feljegyzést meg lehet küldeni Marjai elvtársnak is.⁴⁰

Bobvos⁴¹ IV. 13.

3.

Sebestyén Jenőnek, a Külügyminisztérium I. Területi Főosztálya vezetőjének tájékoztató feljegyzése Balla Lászlónak a *Kárpáti Igaz Szó*-ban megjelent cikksorozatáról
Budapest, 1976. augusztus 17.

Géptelt eredeti. MNL OL, XIX-J-1-j, 1976/127. doboz, 001387/1/1976. sz.

Külügyminisztérium
I. Területi Főosztály⁴²
Szilánk Bertalan
225/I/1976.

Szigorúan titkos!
Készült 2 példányban
1–2.) aktapéldány

Feljegyzés⁴³

Tárgy: Észrevételek Balla László „Szovjet magyarok” című cikksorozatához

Balla László a cikksorozatban a Szovjetunióban, konkrétan a kárpát-ontúli területen élő magyar anyanyelvű lakosságnak a szovjet népen belüli helyével foglalkozik.

A négy részből álló sorozat első részében Balla László elméleti oldalról közelítve igyekszik körülhatárolni a „szovjet magyarok” fogalmát. Megállapítja, hogy a szovjet magyarok „természetesen tagjai annak az összességnek,

⁴⁰ Marjai József (1923–2014) politikus, diplomata. 1970. augusztus 20-tól 1973. december 14-ig külügyminiszter-helyettes, majd 1976. augusztus 14-ig első miniszterhelyettes, államtitkár. 1976. augusztus 14-től 1978. április 22-ig moszkvai nagykövet, egyúttal 1976. július 21-től 1989. október 7-ig az MSZMP KB tagja. 1978. április 23-tól 1988. október 5-ig a Minisztertanács elnökhelyettese, egyúttal 1987. december 16-tól 1988. október 5-ig kereskedelmi miniszter.

⁴¹ Bobvos György (1930–2008) tanár, diplomata. 1972–1974-ben a Külügyminisztérium II. Területi Főosztályának, 1974–1976-ban Nemzetközi Politikai Kapcsolatok Főosztályának, 1976–1978-ban a Külpolitikai Tervező és Elemző Főosztályának, majd 1978–1983-ban ismét a II. Területi Főosztályának a vezetője. Részletes életrajza: BARÁTH–GECSENYI, 2015. 146–147.

⁴² A feljegyzést 1976. augusztus 23-án iktatták a Külügyminisztériumban. Az akta fedőlapján olvasható ügyviteli utasítások: „Intézkedésre: Szilánk elvtárs 4/26. Sebestyén – Tájékoztatásra: Politikai kapcsolatok Főosztálya – Bobvos IX. 1. – 8. 22. Sebestyén – Láska: Marjai elvtárs – Érkezett: IX. 22. Roska elvtárs – Irattárba: 1977. VIII. 3.”

⁴³ Az előzményekhez ld. a 2. sz. dokumentumot.

amelynek magyar nemzet a neve... bennünket, szovjetunióbeli magyarokat szervesen kapcsol a más országban élőkhez a közös nyelv, a közös történelmi múlt... magunkénak tekintjük a közös művelődési örökséget...”

Rámutatva, hogy a szovjet magyarok kilétének meghatározásában „nem csupán ezek a döntő tényezők”, Balla elméleti igénnyel kísérli bemutatni azokat az objektív tényezőket, amelyek meghatározzák a szovjet magyarok és a más országokban élő magyarok közötti különbözőségeket. Az alábbi ellentétpárokat hozza fel a gazdasági-társadalmi alap terén: „Nálunk a mezőgazdaság kollektivizálása, a kisipar szövetkezetesítése, majd államosítása már az első szovjet években parancsoló szükségességként jelentkezett... Nyilvánvaló, hogy a termelés közösségi átszervezésének hatására már akkor teljes mértékben megindult lakosságunk tudatában is egy fejlődési folyamat... s a közösségi ember néhány év alatt a többi szovjet dolgozóval azonos tudati vonásokra, erkölcsi tulajdonságokra tett szert. Ha Magyarországot vesszük összehasonlításként: a mezőgazdaság kollektivizálása – az 56-os eseményeket követő részleges visszakozz után – csak az utóbbi évtizedben fejeződött be. A kisipar teljes szövetkezetesítésének vagy államosításának feladata még ma sincs napirenden. Most persze mindezt nem azért írjuk, mintha szomszédainkat sürgetni akarnánk, vagy a szocializmus útján való előrehaladásuk ütemét nem tartanánk kielégítőnek... az összehasonlítással csak azt akarjuk szemléltetni, hogy az anyagi élet szférájában jelentkező bizonyos különbözőségek óhatatlanul hasonló eltérések kialakulásához vezettek a más országokbeli és szovjetuniói magyarok tudatának formálódásában”.

Balla ezután a felépítmény terén meglévő különbözőségekkal foglalkozik: „A Kárpátontúlon a szovjet hatalom kezdeti szakaszától eredményes világnézet-formáló munka indult, dolgozóink óriási többségét sikerült megnyerni a materializmus eszméinek, s a vallást mindenképpen magánügyggyé tettük, a közélettől gondosan elválasztottuk. Ha ismét déli szomszédainkat vesszük: ott ez a folyamat nem volt sem ilyen gyors, se ilyen eredményes, se ennyire átfogó; az egyházak ma még el nem hanyagolható szerepet játszanak a közéletben, sőt az oktatásban is. A szovjet magyarok tudati életét megkülönbözteti tehát a magyarországi magyarokétól – többek közt – az is, hogy általában más a valláshoz való viszonyuk.”⁴⁴

Balla László kísérlete a különbözőségeket meghatározó objektív tényezők felsorolására elméletileg helyes módszer, önmagában helyénvaló, [de] nem meggyőző, nem kellően megalapozott. Az általa felhozott konkrét

⁴⁴ Az idézetből kimaradt egy tagmondatnyi rész.

példák alapján azonban a gondolat kifejtése az, hogy Magyarországon a mezőgazdaság kollektivizálása mintegy másfél évtizede, a kárpátontúli területen pedig három évtizede fejeződött be, nem vezet törvénytörően a parasztság tudati színvonalában is hasonló eltéréshez.⁴⁵ A magyarországi szövetkezetesítés időpontjának megjelölésekor Balla ráadásul tárgyi tévedést követ el, vagy legalábbis pontatlan szóhasználattal él („az utóbbi évtized”). Anélkül, hogy akár szándékosságot, akár tájékozatlanságot tételeznénk fel, meg kell állapítanunk, hogy ez a pontatlanság-tévedés Balla állításának alátámasztását szolgálja.

Balla túlhangsúlyozza a kisipar szerepét a tudat meghatározásában. A vallásról mondottakban az a „megállapítása”, miszerint a szovjet magyarok és a magyarországi magyarok viszonya a valláshoz általában más, pedig egyszerűen igaztalan képet kelt a tájékozatlan olvasóban.

A különbözőségek mértékének megítélésénél Balla nem következetes. Míg cikksorozata első részében arról ír, hogy „1945 októberének végén megnyílt előttünk egy új út... nem volt ez merőben más jellegű út, mint amelyen a más országbeli magyarok valahol a század felezővonala felé elindultak: Marx, Engels, Lenin eszméi alapján a szocialista országok baráti közösségének táborában kezdték meg valamennyien új életük építését, az előharcos szerepét vállalt szovjet nép tapasztalatait tekintették követendő példaképnek. A sok közös vonás mellett azonban már kezdettől jelen voltak bizonyos nem ennyire lényeges, mégsem elhanyagolható különbözőségek is”. Cikksorozatának második részében már arról is, hogy „fellelhetők eléggé lényeges (előzőleg részletesen vázolt) különbözőségek is, így a felépítmény alakulását döntően befolyásoló gazdasági-termelési tevékenységben, ezek – a két társadalom különböző fejlettségi fokából eredő – eltérései, mint láttuk, olykor eléggé jelentősek,⁴⁶ s az alap szférájában tapasztalható különbözőségek ilyenformán nem teszik lehetővé, hogy egyszerűen kitegyük az egyenlőségelet, ha a két ország viszonylatában a felépítményt (így az irodalmat) vizsgáljuk”.

Sorozatának második részében Balla azt fejtegeti, hogy „bár a szovjet magyarok kategóriája véglegesen és tömegesen területünkön alakult ki a

⁴⁵ Sic! Vagyis Balla állítása hibás konklúziót tartalmazott. A szöveg szerzője, Szilánk Bertalan nyilván azt akarta itt kifejezni, hogy az, hogy Magyarországon a mezőgazdaság kollektivizálása „csak” mintegy másfél évtizede, a Kárpátontúli területen pedig jóval korábban, három évtizede befejeződött, nem vezetett törvénytörően a magyarországi parasztság tudati színvonalában másfél évtizedes lemaradáshoz.

⁴⁶ Aláhúzások írógéppel.

felszabadulás óta eltelt évek alatt, de csirái még régen, az Októberi Forradalom kezdete óta megvoltak”. Hivatkozik Hidas Antalra, Zalka Mátéra, Révai Józsefre, Gábor Andorra, Illés Bélára, Lányi Saroltára, Madarász Emilre, Varga Jenőre, Uitz Bélára, s megállapítja, hogy „valamennyien minden kétséget kizáróan szovjet magyarok”.

Cikksorozatának ezt követő részében a kárpátontúli szovjet magyar írók munkásságával, annak hagyományával foglalkozik. Gondolatmenetének lényege az, hogy ha tartalmilag vizsgáljuk a hagyományokat, akkor a kárpátontúli szovjet magyar írók elődei a már fentebb említett szovjet magyar írók, ha pedig földrajzi szempontokat tartanánk szem előtt, „ha már vizsgálódásainkat mindenáron a mai Kárpátontúl területére akarjuk szűkíteni, ebben az esetben Vakarov és Sáfáry, Ilku Pál és Hojda együtt kell, hogy beletartozzék irodalmi múltunkba. Rác Pálék legfeljebb egy halvány utalás erejéig érdekelhetnek minket.”

Véleményünk szerint Balla László helyesen jár el akkor, amikor a kárpátontúli magyar irodalmi élet hagyományai köréből kirekeszti az 1945 előtt Kárpátontúlon tevékenykedő reakciós, szélsőjobboldali magyar írók munkásságát.

A kárpátontúli magyar irodalom kötődéseinek vizsgálatánál Balla ezt követően leszögezi, hogy „a logikusan gondolkodó ember számára nyilvánvaló pedig: a területünkön kibontakozó magyar művelődési élet a szovjet kultúra része, szovjet előadók, alkotók, szervezők valósítják meg szovjet közönség számára, szovjet földön, szovjet esztétikai elvek alapján. Mivel azonban a cikkünkhöz hasonló okfejtések éppen azért íródnak, mert rendszerint a legtisztázottabb esetekben is számot kell vetni ellenkező véleményekkel, aggályokkal, tévhitekkel – nézzük ezt a dolgot is közelebbről.”

Balla az alábbi „aggályoskodó” kérdésekre kísérel választ adni. „Vajon vitathatatlanul a szovjet irodalom része-e a Kárpátontúlon tevékenykedő magyar írók munkássága, hiszen nyelve ugyanaz, mint a magyar irodalomé? Ha egyszer kimutathatók rokon vonások (és kimutathatók) a magyarországi (és más országokbeli) magyar irodalommal (irodalmakkal), ha egyszer kötődik (és kötődik) a kárpátontúli magyar írók munkássága a magyar irodalmi múlt-hoz, nem jelenti ez azt, hogy elsősorban vagy csupán a magyar irodalomhoz tartoznak?” Tagadó válaszában Balla rámutat: „a szovjet magyar írók – ha nem minden vonatkozásban is – de más társadalmi-gazdasági közegben dolgoznak... Magyarországon még érvényesülnek – szintén a társadalom fejlettségi fokából kifolyólag – bizonyos engedmények a marxi-lenini esz-

tétikából... a három T... a [harmadik T (túri)]⁴⁷ mi nem ismerjük el, fejlett szocialista társadalmunk körülményei között semmiképp nem fogadhatjuk el, hiszen a marxizmus-leninizmus klasszikusainak mély értelmű megállapításai szerint az apolitizmus tulajdonképpen az elveinkkel való szembenállás burkolt kifejezése.” Balla megemlíti még, hogy a kárpátontúli magyar írók munkái „több vonatkozásban más mentalitású olvasóhoz szólnak”.

Balla a tényleges helyzetet ismerteti, amikor rámutat a kultúrpolitika terén meglévő eltérésekre, azonban mechanikusan jár el, amikor kizárólag a társadalmi fejlettségi fokok eltérésére vezeti vissza, sőt a fejlettségi fokok eltérését – közvetve – a kultúrpolitika különbözőségeitől vezeti le.

Az irodalomról áttérve a művészeti élet egészére Balla – jogosan – rámutat arra, hogy „ha beszélhetünk kárpátontúli magyar írókról – itt megvan konkrét kritériumunk: az alkotás nyelve – szinte lehetetlen külön választani p[éldául] l azokat a magyarokat, akik képzőművészeink országosan elismert egységes iskolát alkotó gárdájának tagjai”. A zeneművészet terén Márton István művészre utal, aki alkotásait a magyar és ukrán népzene egyaránt építi.

A sorozat utolsó részében, mintegy végkövetkeztetésként, az SZKP KB XXIV. kongresszuson előterjesztett beszámolójából idézi azt a részt, miszerint: „A szocializmus építésének éveiben országunkban kialakult az emberek új történelmi közössége, a szovjet nép”, és megállapítja, hogy „Nem vitás, hogy a kárpátontúli magyarok óriási többsége ennek az új történelmi közösségnek méltó tagjává, testestül lelkestül szovjet emberré vált”.

Rámutat: „Azt sem akarjuk azonban tagadni, hogy még előfordulnak a nemzeti felzárkózásnak, múltba kapaszkodásnak az esetei is...” Végkövetkeztetésnek szinte leglényegesebb mondanivalója az, miszerint „elengedhetetlenül szükséges ennek az életnek az egyetlen lehetséges életformakénti elfogadása,” s úgy tűnik, hogy a cikksorozat egész gondolatmenete mintegy e következtetés levonására irányul, azt igyekszik alátámasztani. Balla ezen szándéka érthető, helyeselhető, azonban [a] cél érdekében Balla kifogásolható módszerhez folyamodik.

A cikksorozat mondanivalója akkor lehetett volna kifogástalan, ha Balla azt a cikksorozat első részében tett nagyon helyes megállapítást fejti ki, viszi tovább vezérfonalként, s ebbe ágyazza mondanivalóját, mely szerint a kárpátontúli magyar lakosság előtt 1945 októberében megnyílt út jellegebén⁴⁸

⁴⁷ Sic! Így szerepel a cikk eredeti szövegében és a dokumentumban is. A szót kék színű tollal aláhúzták és a lap bal szélére kérdőjelet tettek.

⁴⁸ Írógéppel aláhúzva.

hasonló volt ahhoz, amin „a más országokbeli magyarok valahol a század felezővonalára felé elindultak” (csak megjegyezzük, hogy az időpontok körül Balla ismét pontatlan: akarva-akaratlanul, mondanivalóját alátámasztandó, az indulási fáziskülönbséget 5 év „körül” állapítja meg).

Ehelyett Balla a különbözőségekre koncentrálna, felnagyítja azokat, objektíve határvonalat húz a magyarországi és a Szovjetunióban élő magyarok életét, helyzetét meghatározó társadalmi viszonyok közé, tulajdonképpen szembeállítja azokat. Érzésünk szerint ez nem Balla szándékából következik, hanem inkább a hibás alapállás logikus következménye. Főleg az azt kutatnunk, hogy ez az alapállás csak Balla személyéhez, ha pedig nem, akkor kikhez kötődik, tarthatatlansága bizonyításához elegendő Brezsnyev elvtársnak az SZKP XXV. kongresszusán elmondott előadói beszédéből idézni azt a részt, miszerint „Minden egyes szocialista nemzet virágzásával, a szocialista államok szuverenitásának erősödésével együtt mind szorosabbá válnak kapcsolataik. Mind több a közös elem politikájukban, társadalmi életükben, fokozatosan kiegyenlítődnek a fejlettségi szintek. A szocialista országok egymáshoz való fokozatos közeledésének ez a folyamata ma egész határozottan, törvényszerűséggént nyilvánul meg.”

Javaslat:

- 1.) A főkonzulátus jelentését az illetékes vezetők megkapták, ennél szélesebb körben ne terjesszük.
- 2.) A cikksorozatot – a főkonzulátus javaslatától eltérően – ne sokszorosítsuk.
- 3.) A cikksorozattal kapcsolatos kifogásainkat hivatalos formában ne vessük fel a szovjet elvtársak felé.
- 4.) Kijevi főkonzulátusunk vezetőjét tájékoztassuk a jelentéssel kapcsolatos intézkedésekről, s utasítsuk, hogy a kárpátontúli területen élő magyar nemzetiség helyzetének alakulását – a szükséges óvatossággal és körültekintéssel – továbbra is kísérje figyelemmel, erről jelentsen, de konkrét lépéseket ne tegyen.

Budapest, 1976. augusztus 17.

Sebestyén

4.

Váczi László kijevi főkonzul jelentése Puja Frigyes külügyminiszternek
Balla László cikksorozatáról a *Kárpáti Igaz Szóban*

Kijev, 1976. október 14.

Gépelte eredeti. MNL OL, XIX-J-1-j, 1976/127. doboz, 001387/2/1976. sz.

A Magyar Népköztársaság Főkonzulátusa
Генеральное Консульство
Венгерской Народной Республики

Szigorúan titkos!
Kijev, 1976. október 14.
Tárgy: Észrevételek a
Kárpáti Igaz Szó
cikksorozatával kapcsolatban
Hivatkozási szám: 13/szt/1976.
saját⁴⁹

13/1/szt/1976.
Készült: 4 példányban

Központ: 2 példány
Moszkva: 1 példány
Saját: 1 példány
Készítette: Almási S[ándor]
Hajdu I[mre]

Külügyminisztérium
Puja Frigyes⁵⁰
külügyminiszter elvtársnak
Budapest⁵¹

Balla László elvtárs, a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztője – az említett cikksorozat szerzője –, az Ukrán Békebizottság éves közgyűlése kapcsán Kijevben tartózkodott. Találkozott Hajdu elvtárral,⁵² s felkereste a főkonzulátust is. Az említett cikksorozat szovjet fogadtatásáról az alábbiakat mondta el.

A cikksorozat híre eljutott Katusev elvtárshoz,⁵³ az SZKP KB illetékes titkárához. (A szerző szerint elképzelhető, hogy magyar forrásból.)

⁴⁹ Lásd az 1. sz. dokumentumot.

⁵⁰ Puja Frigyes (1921–2008) kommunista politikus, diplomata. 1968. június 26-tól 1973. december 14-ig a külügyminiszter első helyettese, majd 1973. december 14-től 1983. július 8-ig külügyminiszter.

⁵¹ A jelentést 1976. október 18-án érkezették a Külügyminisztériumban. Az akta fedőlapján olvasható ügyviteli utasítások: „Intézkedésre: Mészáros elvtárs – Tájékoztatásra: Roska elvtárs – L[áttam]: Roska – X. 19. Sebestyén – Őszi elvtárs Őszi – Irattárba: 1977. VIII. 3. Sebestyén.” Az akta belívén az alábbi pro domo bejegyzések olvashatók: 1.) „Tájékoztatási Osztály megküldte: Aczél, Óvári, Gyenes, Pozsgai, Berecz és Kornidesz elvtársaknak. Őszi X. 25.” 2.) „Sebestyén elvtárs! Van-e ennek előzménye? Megvan-e a cikksorozat? Ami van, azt kérem. X/19. Roska”.

⁵² Vagyis Hajdu Imre kijevi konzullal.

⁵³ Katusev, Konsztantyin Fjodorovics (1927–2010) szovjet pártfunkcionárius. 1968. április 10-től 1977. május 24-ig az SZKP KB szocialista országokért, a KGST tagállamaiért és a Varsói Szerződés tagállamaiért felelős titkára. 1977. március 16-tól 1982. július 29-ig a Minisztertanács elnökének helyettese.

Ezután Katusev elvtárs felhívta S[cs]erbickij [V. V.]⁵⁴ elvtársnak,⁵⁵ az Ukrán KP KB első titkárának figyelmét a cikksorozatra, állítólag olyan megjegyzéssel, hogy el akarjátok rontani a szovjet–magyar viszonyt?!⁵⁶ Ezt követően az ügy átkerült Kijevbe, politikai bizottsági szintű kivizsgálásra, komoly felelősségre vonás céljából.

Az ügynek ebben a fázisában a cikksorozat megírására megbízást adó, meg nem nevezett megyei vezető áthárította magáról a felelősséget.

Ugyanakkor Ilnickij elvtárs,⁵⁷ a Kárpátontúli Területi Pártbizottság I. titkára az ügyben magára vállalta a személyes felelősséget, és feltételezhetőleg tájékoztatta Brezsnyev elvtársat,⁵⁸ s előtte tisztázta az ügyet. Ezután az ügy az Ukrán KP Politikai Bizottságában lekerült a napirendről.

Balla elvtárs megemlítette, hogy a cikksorozat helyeslésre és egyetértésre talált az újság olvasóinak körében. Szóba került az UKP XXV. kongresszusát megelőző megyei pártkonferencián, ahol pozitív értékelést kapott. Ugyancsak megemlítette, hogy Malancsuk elvtársnak,⁵⁹ az UKP KB PB póttagjának, a KB illetékes titkárának magán véleménye az, hogy ezt a témát egyetlen élő ukrán író sem tudta volna ilyen jól feldolgozni.

Váczai László
Váczai László
főkonzul

⁵⁴ A szögletes zárójelbe tett betűk ceruzával a szövegbe toldva.

⁵⁵ Scserbickij, Vlagyimir Vasziljevics (1918–1990) ukrán pártfunkcionárius. 1972. május 25-től 1989. szeptember 28-ig az UKP KB első titkára, egyúttal 1971. április 9-től 1989. szeptember 20-ig az SZKP KB PB tagja.

⁵⁶ Sic!

⁵⁷ Ilnyickij, Jurij Vasziljevics (1924–2016) ruszin származású szovjet pártfunkcionárius. A Huszti járásbeli Rosztokán született. 1962. február 5-től 1980. december 2-ig az UKP Kárpátontúli Területi Bizottságának első titkára.

⁵⁸ Vagyis Leonyid Iljics Brezsnyevet (1907–1982), az SZKP KB főtitkárát (1964. október 14-től 1982. november 10-ig).

⁵⁹ Malancsuk, Valentyin Juhimovics (1928–1984) ukrán pártfunkcionárius. 1972. október 10-től 1979. április 26-ig az UKP KB ideológiai munkáért felelős titkára.